

Дух зела

Частина третя. Підкова

«Дух зела» спершу задумувався як прозовий твір з двох частин. Це повісті «Мандри» та «Поворітьма», які в минулому році друкувалися в часописі «Березіль». Головний герой перших двох повістей хлопець-сирота Ілько бурсак, бандурист-мандрівник, студент німецького університету, а згодом будівничий у сфері освіти в час її нищення в Україні. Місце подій: Харків, Дике Поле, Задунайська Січ, Салоніки, Монако, Бремен, Ганновер, Геттінген, Санкт-Петербург, степовий південь України. Крім вигаданих героїв, у творі зринають історичні постаті: німецький вчений і поет Альбрехт фон Галлер, слобідський філософ і поет Григорій Сковорода та козак-філософ Семен Климовський. З часом авторові і декому з читачів та критиків спало на думку, що не всі сюжетні лінії двох повістей вдалося розкрити в повному обсязі, що твір варто продовжити, що й здійснено в третій повісті «Підкова», де головними героями виступають донька Ілька Софія та Панас, син Ількової посестри Марійки.

Автор

Софія сидить на глиняному горбику на схилі балки і вдихає на повні груди запах чебрецю. Зазвичай тут завжди сидів її тато, а вони з мамою мостилися поряд і дивилися, як схилом котяться хвилі різнотрав'я. Але тато вже днів десять як поїхав до друга своєї юності, з яким разом навчався в університеті десь у Німеччині. З татовим другом раптом трапився якийсь життєвий землетрус, не більше й не менше, тепер його треба рятувати. Так несподівано і дивно – рятувати дядька Рудольфа, це велике цабе з Петербурга, де його дружина баронеса тримає модний салон, а значить, і все амбітне жіноцтво далекої північної столиці ця весела жіночка тримає в своєму тугенькому кулачку.

Хтось тихенько підкрадається з-за спини і ніжно торкається Софіїної потилиці. Дівчина навіть не оглядається, піднімає руку і радісно вітає вірного друга-побратима, а той бадьоро б'є копитом, мов запрошуючи податися стежкою вгору: ген за обрій у мусянжову далечінь. Вітер. Коня звати Вітер. Йому три роки, Софія сама вибрала його собі в друзі ще коли побачила щойно народженого біля ніг його матері – кобили Ковили. Лошатко було неймовірно тендітне, усе тремтіло і дивилося на дівчину такими проникливо глибокими очима, якими навіть люди рідко вдивляються в білий світ. Софію ніби окотила гаряча хвиля ніжності і довіри. Ось у кого є душа! Ось у кого варто вкласти усі сили власної душі! Вона хотіла взяти тремтячу тваринку на руки, але лошатко раптом уткнулося лобиком у її коліна і так вони ніби

завмерли, аж доки на них впала велика тінь — Ковила. Кобила вдячно торкнулася губами Софіїної щоки, ніби дозволяючи і надалі опікуватися милим чотириногим немовлятком. А тепер Вітер виріс у великого красеня, не кінь, а огир. Він стояв осідланий, ніби сам зібрався в далекий похід, бракувало лише вершниці. Софія оглянулася і вдячно помахала рукою: вгорі на пагорбі стояв Петро, онук Кіндрата Івановича, який впродовж багатьох років опікувався татовою школою. Це Петро осідлав коня і направив його в балку.

Під тополями дівчина зупиняється, пускає коня пастися, а сама всідається на улюбленому пенькові і наслухає шум верховіття. Тривожний шум. Жодне дерево не шумить так тривожно, як тополя. Такий же тривожний шум здійснюється і в її душі. Таке з нею трапляється часто. Мабуть, в цьому й полягає дорослішання. Було безтурботне дитинство, та раптом воно минуло. Минуло після останньої поїздки до Відня. Свою улюблену подружку-посестру Оленку вона застала вже не просто заміжною, а з немовлям на руках, а на другу дитину подруга чекала. В свого красеня-чоловіка Оленка була закохана до нестями, увесь білий світ ніби відсунувся від неї. І Софійка відсунулася. Софійка помилювалася на казковий замок у Прикарпатті, розкішний парк, поцілувала заклопотану подругу в щічку та й повернулася додому. А перед тим у Відні вона робила марні спроби чомусь навчитися. Наприклад, співу. В неї взагалі були серйозні наміри вчитися, от лише ніяк не могла визначитися: чому? За великим рахунком, одержимості в ній не відчувалося до жодного конкретного предмета. Музиці взявся навчати її син татового покровителя – Панас. От з ним і відбулася в неї дивна розмова про покликання. Панас сказав, що в принципі жіноцтво в університетських стінах вже давно не дивина, але яке ж то жіноцтво? Або збаламучені аристократки, які хочуть здаватися непересічними інтелектуалками, або справді одержимі. Панас якось проникливо заглянув дівчині в очі і сказав:

– Є люди з одним обдаруванням, є з кількома, а є універсально обдаровані. Їхня універсальна обдарованість і є їхньою одержимістю. З таких людей формуються з часом учителі від Бога. Твій батько такий. Щось від цього є і в тобі. Але для жінки в цьому світі все складніше. Хіба що приватна школа? Якого типу?

Панас глибоко задумався. До педагогічних тем він більше не повертався. Взагалі, не знав, що з нею робити, чому конкретно її вчити. Якось прихопив її з собою до Італії, аби вона послухала справжню оперу. Цього разу він також співав. Враження було неймовірне. Софія довго не

могла підшукати слів, аби висловити своє захоплення, але потреби в цьому не було. Панас умів читати чужі думки і не приховував цього. Він сказав, що опера найближчим часом переживе великі зміни. В усіх великих містах з'являться справжні палаци з довершеною акустикою, ходити до опери вже зараз модно, а згодом це стане просто ознакою доброго тону та виховання.

- Ти будеш постійно співати в опері? – запитала Софія.
- – Не знаю, – коротко відповів Панас і розмову обірвав.

І до цієї теми вони більше не поверталися. Спілкування з Панасом, здається, на тому й вивершувалося: накопичувати заявлені теми, до яких чомусь незручно було повертатися. Не зважилася Софія запитати і про двох молодих греків, які про щось довго говорили з ним тоді в Італії після опери. Особливо непокоїли дівчину зацікавлені погляди, які молодики час від часу направляли в її бік. Очевидно, вони розпитували про неї. Однак, Панас говорити про це не став, а сама вона запитати не зважилася.

Панас завжди будив у її душі якусь неусвідомлену тривогу. Інша річ – Петро. Ще майже дитина, а скільки в ньому статечності, спокою, душевної злагоди. Петро вчиться в Харківському Колегіумі і незабаром стане опорою її батька. Софія за звичкою доторкнулася до золотої підкови, яку завжди носила на тоненькому ланцюжку поряд з маленьким хрестиком. Підкову викував для неї Петро із бабусиної сережки. Інша сережка десь загубилася. От із цієї вийшла гарна підківка, що трохи нагадувала півмісяць. Це була Петрова вдячність за те, що Софія тривалий час вчила його мовам: грецькій та латинській. Тепер він один серед бурсаків із кращих знавців цих мов. Але і її саму хлопець уже встиг навчити багатьом речам, яким ще підлітком навчився в діда Гната, що живе за чагарями і якого всі тут називають характерником. Петро навчив її бойовому мистецтву. Тут було багато чого від природної спритності, набутої майстерності і непересічного натхнення. У хвилину найвищого зосередження Софія могла легко вкласти двометрового велетня. А ще Петро передав їй вміння не втрачати пильність. От і тепер вона раптом відскочила від пенька на якому сиділа, крутнулася на підборах і вклала свого нападника перш, ніж встигла його помітити. Нападником виявився ще зовсім молодий хлопець, який не чекав такого повороту справи і тепер лежав, задихаючись від безпорадності та люті. Збагнувши, що помічників у дівчини немає, парубійко почав, було, з усієї сили борсатися, аби викрутитися із короткої мотузки, якою Софія скрутила йому руки. Тоді дівчина власним паском прив'язала йому руки до тулуба і легенько свиснула.

На її посвист не забарився слухняний коник, запитливо глянув на зв'язаного молодика.

– Що нам із цим харцизякою робити? – розпачливо запитала дівчина.

Вітер, очевидно, не відчував до некликаного гостя добрих почуттів і залюбки пригостив би його копитами, але сам робити цього не посмів, тож слухняно чекав на розпорядження.

– Зараз прив'яжу тебе Вітрові до хвоста і хай він поволочить тебе по всіх ярах та байраках, – зітхнула Софія, але робити цього не стала.

На її щастя, Петро ще крутився вгорі на пагорбі, чимдуж поспішив їй на допомогу.

– Дивно, – сказав він. – Давно тут чужі не вешталися. Добре, що дід якраз десь у дворі, треба запитати в нього поради, він на таких справах добре знається.

Кіндрата Івановича й шукати не треба було, він сам вийшов на дорогу, почувши крики онука та стукіт копит стурбованого Вітра.

– Ого-го! – Здивовано вигукнув старий. – Давно ми такої чудасії тут не бачили.

Кіндрат Іванович похмуро вислухав Софію, час від часу кидаючи сердиті погляди на полоненого.

– То де ж твій хазяїн?

– Який хазяїн? – удавано здивувався парубійко.

– Не клей дурня, – прикрикнув на нього Кіндрат Іванович. – Хтось же тебе послав. Не викрадав же ти таку дівчину для себе. – Старий презирливо сплюнув.

Хлопець дурнувато посміхнувся, оглянувся, очевидно, ніяк не міг зважитися на щиросердне зізнання.

– Зізнатися тобі все одно доведеться, – ніби між іншим зауважив старий. – Не мені, так отцеві Онуфрію, його вчитка навчить тебе говорити правду.

Почувши про вчитку, розбійник раптом присмирів, очевидно, добра слава про духовні практики святого отця не оминула його вух. Парубок посмутнів, притих і зрештою махнув рукою вбік сусіднього чагаря:

– Там.

– У кущах сидить чи що?

– Та ні, бабця там одна живе.

– А-а. – Бабця – то добре. Стара Олянка вмiє обходитися з такими гостями.

– Через якихось пiвгодини Кiндрат Иванович повернувся, ведучи за собою мiцно зв'язаного сухенького чоловика, який опiк свого найманця таким лютим поглядом, що той уже пожалкував за вчитками святого отця.

Позаду чимчикувала бiльше, нiж старенька, бабця i все щось примовляла. З її розповiдi можна було зрозумiти лише окреми слова. Але для Кiндрата Ивановича i того було досить.

Вiн довго мовчки розглядав старшого розбiйника i час вiд часу перепитував стару:

– То кажеш, що й ранiше його тут бачила?

– Бачила. Я все бачу. I не хотiла б, а бачу. А цей мелькав тут не раз, стривай, мабуть ще з того часу, як наш учитель з'явився.

Кiндрат Иванович наказав вести обох полонених до церковної прибудови, про щось коротко перемовився з отцем Онуфрiєм. Усiм iншим наказав мовчати про цю прикру несподiванку, аж доки все стане на свої мiсця.

На якi мiсця усе це могло стати, нiхто передбачити не брався. Бабця Оляна, звiсно, мала про все свою думку, але вголос не сказала нiчого. Петро та Софiя взагалi були надто заскоченi усiм, що трапилося...

* * *

Илько та Рудi добиралися до Геттiнгена рiзними шляхами. Рудi – пiвнiчним через Ганновер, Бремен, як колись вони добиралися разом, зiйшовши з грецького корабля, на якому провели стiльки часу в розмовах, мрiях, а часом i в мудрому мовчаннi, яке легко давалося співаку-бандуристу i важко майбутньому законотворцевi, борцевi за справедливiсть. Илько рушив пiвденними шляхами, заглянув у Вiднi до свого колишнього покровителя та названої сестри, довго в них не затримався, як вони його не вмовляли. Вiн не хотiв змушувати Рудi чекати на нього, йому хотiлося, аби вони з Рудi прибули до мiста своєї студентської юности якщо не одночасно, то бодай з

невеликою різницею в годинах чи днях. Так воно й вийшло. Руді вже сидів біля садового будиночку, в якому колись мешкав садівник і пасічник, він же бандурист і співак – хлопець Ілько з далеких диких українських степів. Побачивши новоприбулого, Руді звівся на ноги і Ількові здалося, що той за час, відколи вони не бачилися, ще ніби повищав і ледь не вдвічі роздався в плечах. Ілько аж розгубився, бо відчував себе малим хлоп'ям у порівнянні з цим напівзнайомим йому велетнем. Руді цю розгубленість помітив, він звик помічати все, усміхнувся, усмішка вийшла трохи натужна і не дуже весела:

– Що, постарів я? А ти нівроку, яким був, таким і залишився.

– Щоб постаріти, то ні, – поспішив заперечити Ілько. – А от побільшати побільшав.

– Мене завжди було багато, – повеселішав Ільків візаві.

Чоловіки міцно обнялися, кожен згадав щось своє, обидва, не змовляючись, оглянулися, ніби шукали очима їхнього незабутнього наставника – отця Антонія, тож рушили до знаменитого університетського ботанічного саду, де колись вперше побачили свого старого вчителя, де він проводив з ними мудрі розмови, давав поради чи навпаки – відраджував від чогось. Перед очима відвідувачів промайнула химерна тінь. Вони переглянулися, мов чимось настрашені, мов якийсь дивний містичний серпанок оповив високі дерева і камені давнього рокарію. Можна було без кінця протирати очі, це нічого не змінювало: у рокарії на невисокому камені сидів отець Антоній і роздивлявся голівки кактусів, що виглядали з-поміж каменів, ніби людські істоти, якісь маленькі гноми. Він сидів спиною до гостей точнісінько, як тоді – більше ніж двадцять літ тому. Почувши кроки, старий різко повернувся і гості розчаровано перевели подих: дива на світі бувають, але не такі, яке раптом привиділося їм тут. На камені сидів інший чоловік, трохи схожий на їхнього вчителя, але інший.

– Колишні випускники затужили за атмосферою Альма матері? – усміхнувся господар і жестом запросив гостей присісти на затишному камінні тихого рокарію.

Ілько та Руді сідати не поспішали, вони з дитячою цікавістю оглядали все навколо, шукаючи перемін, а не знайшовши їх, принаймні не знайшовши тут, на заповітному місці, де любив годинами сидіти, поринувши в глибоку медитацію їхній старий учитель, раптом дружно підняли руки і вигукнули:

Vivat Academia!

Vivat professores!

(Хай живе Академія!
Хай живуть професори!)

– І студентам честь та слова! – усмішка на обличчі старого доглядача саду стала ще ширшою. – Я вас обох добре пам’ятаю, тоді я займався доставкою саджанців із різних куточків світу, тут мене мало хто бачив.

Посиділи, поговорили, виявилось, що у Руді зі старим купа спільних знайомих не лише в університеті, а й поза його межами. Домовилися, що на цю ніч гості залишаться в старому садовому будиночку, в якому проживали в роки свого студентства. А наступного ранку ні світ, ні зоря до Руді прибула ціла делегація поважних колег, після чого Ілько його майже не бачив. Так, іноді, випадково. Ілько почувався певною мірою ніби ошуканим. Не те, щоб він мав якісь претензії, але... Одного разу вони таки вибрали час посидіти в затишній кнайпі в середмісті. Руді був незвично мовчазним, заглибленим у свої лише йому відомі роздуми, а Ілько дивився на нього і дивувався: як він раніше цього не помітив?! Його давній друг ніби оповитий якоюсь окиддю раннього інею. Ця окидь віддаляє його від світу і створює непереборну дистанцію між ним і простими смертними. Так, саме «простими смертними». Бо сам Руді не простий смертний. Він давно переступив ту тонку межу, яку часто вільно чи невільно доводиться переступати людям з непересічними можливостями. Люди від великої влади, великої слави, великої самоомани переступають цю межу, не помічаючи її. Як би потім не склалося їхнє життя, такими, як раніше, вони вже не будуть. Ілько стало ясно, що і в університеті Руді не зачепиться, що й «делегация», яка розбудила їх у садовому будиночку першого ж дня, зацікавлена в іншому. Пригадалася мандрівка на Броккен,

куди Руді прихопив свого товариша, сподіваючись, що й для нього знайдеться місце серед їхнього напівтаємного товариства, зібраного чиеюсь владною рукою під знаком палаючих шестикрилих Серафимів. Однак для співака-мрійника місця там не знайшлося. Він був з іншого тіста, іншої конституції, таємничість йому не пасувала, про справедливість реального світу він мав свою окреміншу думку, яка сформувалася в нього, коли він ще малим поводитарем ходив кобзарськими стежками...

Навіть у загубленій серед більших та менших кам'яниць середмістя кнайпі посидіти спокійно чоловікам не вдалося. Раптом до їхнього столика наблизилися два вже немолодих чоловіка і щось тихо промовили над самим вухом Руді. У старшому з цих чоловіків Ілько впізнав одного з очільників товариства Серафимів, а саме того, хто, очевидно, відхилив його, Ількову кандидатуру там, на Броккені. Чоловік також упізнав Ілька, здивовано підняв брови, але не промовив жодного слова. Мабуть, для нього існували лише ті люди, які цікавили його безпосередньо. Руді звівся на ноги, почувався трохи заскочено, вибачився перед Ільком, запевнив, що завтра в них буде досить часу і посидіти, як колись, і наговоритися вдосталь. Ілько весело помахав товаришеві рукою, водночас прийнявши тверде рішення, що завтра його тут вже не буде. Він навіть записки не писав, аби пояснити свій раптовий від'їзд. Нащо? Колись, може, вони знову зустрінуться, давні товариші-побратими, але сьогодні потреби в тому нема. А ще Ілько подумав, що й сам Руді в університетських стінах надовго не затримається. Тій силі, яка ним опікується, він потрібен в іншому місці...

* * *

Чим далі Ілько віддалявся від колись такої рідної, а тепер почужілої альма матері, тим глибше вгризався його душу черв'як сумніву. Щось він зробив не так, допустився непростимої помилки. Образився? Для педагога це взагалі не аргумент. Емпатія педагога перекриває будь-яку людську образу. Без емпатії мораль, ніби суха гілка на дереві. Користі жодної, а шкода

очевидна. Мав же Руді якусь потребу саме в ньому, не випадково ж гукнув саме його, Ілька, через такі довгі-довгі два десятка літ! А йому забракло терпіння почекати ще день-два, доки згряя серафимів навколо його давнього побратима порідшає, а то й зовсім розсмокчеться. Серафими, ось хто відсік свого часу Руді від нього. Тоді це не сприймалося так болісно, перед кожним відкривався свій життєвий шлях, попереду переливалося бурхливими хвилями безмежне життя-океан. Для Ілька спогад про Руді висів на покуті душі, мов святий образок. А тепер він цей оберіг раптом втратив. Повернутися? Ні! Треба було з самого початку не до Німеччини їхати, а кликати Руді до себе, в широкі південні степи, осідлати коней і мчати назустріч вітру. Ось що освіжає душу, а не перетирання старих спогадів. Що відійшло, те відійшло. Власне, доки люди живі і життєспроможні, все поправимо. Ілько задрімав і в цьому дорожньому напівсні привидівся йому старий дячок, один із мандрованих вчителів-філософів, які про все мали свою думку. Старчика звали Макарієм і він мав своє власне, а не позичене, вчення про природу людської душі та про те, що і як з того чи іншого матеріалу можна зліпити. Міркував він на цю тему багато, думки розгалужувалися, з'являлися нові й нові відтінки, але ціла картина лишалася незмінною: є душі онімлілі (очерствілі, відморожені), є зігріті і є ті, які вчаділи. Старчик, власне, ніс чисту ересь, бо до першої категорії відносив тих, кому сам Господь-Бог чогось недодав. То хто винен? На думку Макарія, винен педагог (мати, батько, вчитель, хтось старший) і зовсім трохи сама душа. Найщасливіші в цьому переліку душі зігріті, їм Бог дав багато, є чим поділитися з іншими, навіть з учителями. Найбільшою загадкою для самого старчика були душі, які вчаділи: забаглося аж надто багато зігрітості, стільки, скільки сам Бог не дає. Такі душі не визнають жодних обмежень, вони ладні вхопити самого Бога за бороду. Їм потрібно не просто багато чогось, їм потрібне те, що людині не має належати.

Виборсавшись із дрімоти, Ілько ще довго перетирив окремі шматочки спогадів про ніби й примітивне, але в своїй глибині аж ніяк не просте вчення

самоука-філософа. Спробував накласти цю схему на свого побратима. Звісно, у своїй юності Руді належав до душ зігрітих, щедро зігрітих. Його тепла часто вистачало на них обох. На що б спромігся Ілько тоді, в далекі роки неприкаяної юності в чужих краях, якби не така потужна, така цілісна підтримка Руді? Лишився б, мабуть, вуличним музикантом, вештався б по окраїнах трьох імперій, доки б десь не загнали його в якусь клітку, як екзотичного птаха, що випадає із загального порядку. Ілько задумався над тим, від чого людська душа може вчадіти. Чи могла вчадіти душа Руді? Сама по собі ні! Але з подачі «серафимів», мабуть, могла... Є сили надто потужні, є сили, що накривають людину несподівано, незримо, поступово. Що може проти всього цього він, простий сільський вчитель, який навіть на бандурі став грати рідко, навіть для самого себе рідко... Коні! Вони з Руді осідлають коней-огирів і помчать степом! З такими думками подорожній знову задрімав, а прокинувся вже на під'їзді до Відня. Подумав: добре було б застати вдома Василя Яковича, свого колишнього покровителя і порадника. Хотілося б почути виважену думку про те, що відбувається в світі. Три імперії, мов три велетенські змії, сплелися могутніми хвостами, занурюючи їх час від часу в гирло Дунаю. Три лютих змії, ужалені амбіціями великодержавності. Що Росія з Туреччиною ще довго будуть чубитися, зазіхаючи то на Крим, то на Чорне море, то на український південь, це ясно й малій дитині. А от що робиться тут, у більш цивілізованих краях? Річ Посполита ослабла до краю, розвалюється на шмаття. Щось із того шмаття заселено українським людом. Василь Якович начебто в якійсь мірі опікується інтересами українців Східної Галичини та Лодомерії. Але то так, спорадично, принагідно. Ніхто українськими справами наразі ніде в світі цілеспрямовано не опікується. Понищено провідників, будителів, ще десь доживає останні роки в соловецькому кам'яному мішку ледь не столітній дід Калниш, останній будівничий, а так усе глухо-глухо...

У Відні його зустріла сумна Марійка. Сумна і самотня. Василь Якович поїхав у своїх справах спершу до Угорщини, потім кудись іще далі. Оленка

більше як два роки живе в замку свого чоловіка десь у Передкарпатті. Марійка вже двічі бабуся, от лиш онуків своїх ще так до пуття й не бачила. Охрім працює в одному відомстві разом з Василем Яковичем, а от з Панасом взагалі все склалося надто непросто. То його тричі викрадав Тимофій, то він сам утікав, вона й досі не знає: від кого? Від них з Василем чи від свого несповна розуму біологічного батька. Бо тому ніби щось поробилося, якась навіженість опосіла його розум, він роками полював за малим, перетворивши їхнє життя на пекло. Підрісши, Панас подався до Італії, співав там в опері, з оперою гастролював у Відні, там його й віднайшли через роки й роки Василь та Марія. А зараз він ніби співає у Дмитра Бортнянського в Петербурзі. Більше Марія про нього нічого не знає... Довго розпитувала про Софійку, чим займається, чи не збирається заміж. Марію муляла думка, що Софія на неї чомусь ображена, бо під час останнього візиту, коли Оленки тут вже не було, Софія почувалася незатишно, замикалася в собі. Щось у них не залагодилося з Панасом, спершу він взявся було вчити її музиці та співу, а потім це навчання раптом обірвалося, Панас повернувся до Італії, а Софія додому. Ніхто з них обох не зволив щось пояснити їй. Марія ображено прикусила нижню губу, готова розплакатися. Ця її дитяча образа розчулила Ілька, нагадала йому їхнє спільне життя в діда Охріма, який так умів їх розрадити, зігріти їхнє сирітство. Ілько обняв Марію за плечі і ніжно поцілував її в щоку.

– Все в тебе гаразд, сестричко, – лагідно усміхнувся гість. – Усі тебе люблять і шанують. За Василем Яковичем ти як за кам'яною стіною, жодне лихо тебе не дістане. Що стосується Панаса, тут треба терпіння і довіри до долі. Душа в нього ясна, я ж добре пам'ятаю його дитиною. Усе інше перемелеться. Звісно, тобі було б спокійніше, якби він зачепився десь поряд із Охрімом, але таланти людям роздає сам Бог. Співати в нашому світі непросто...

Марія вдячно усміхнулася і якимось невесело додала:

– Божа щедрість, звісно, не для нашого куцого розуму, але іноді дивуєшся: чому комусь аж через край, а комусь ані крихти? Чому таланти іноді такі, що від них більше лиха, аніж втіхи?

– Божі помисли, звісно, не для куцого людського розуму, але з талантами у нього якраз усе, як слід. Просто душа іноді надто ледача, аби відшукати те, що належить саме їй. І крихта може прогудувати цілий натовп, треба лише вміти нею розпорядитися. А от що стосується Панаса, тут скаржитися гріх: талантів і багато, і всі вони вчасно вгадані, усі легкі, як пташині крила.

– Тобі треба дякувати, це від тебе Панас ще малим набрався всього того, що веде його по життю.

– Ну, мабуть, ще в когось учився, моєї науки на його сьогоднішні успіхи замало.

– Хіба що в птахів, – ніби вибачаючись всміхнулася Марійка. – Дивне якесь у нього обдарування. У кожного справжнього співака є один свій неповторний голос. А скільки голосів у Панаса, того ніхто не візьметься рахувати. Мабуть, нічого доброго з цього не буде.

– А ось такі слова відлякують долю! – Ілько аж з місця зірвався. – У Бога є віра, а в людини і віра, і зневіра. Зневіра – то покарання за малодушність. Твого Панаса веде по життю якась вища сила, звідси й голоси. А тобі з того лише радіти.

Марійка вибачилася, що за своїми вигадками так і не пригостила як слід свого названого брата, за яким так скучила, а в неї ж ще зранку наварено вареників, насмажено перепічок, а до того ще й ковбаса, якої вона наготувала найріднішому братику в дорогу, бо вона ж знає, що надовго Ілько тут не затримається, та і Євдокія на нього чекає, і Софійка.

– Євдокії навряд чи доводиться нудьгувати, – заважив Ілько. – Якраз у мою відсутність до нас в Усівку мала навідатися дружина мого незрівняного друзяки Руді, також незрівняна фрау баронеса фон Фогельштайн-Вагабундер.

– І що вона там на хуторі забула? – здивувалася Марійка. – Ніколи не повірю, що птахи такого високого лету літають просто так. До речі, як Вашу баронесу звати?

– Не знаю, може, літають, а, може, ні. Птахи, вони всі різного лету, всіх на одне сідало не посадиш. А нашу баронесу звати Гайде-Марія.

– Он як, – скривилася Марійка, ніби скуштувала чогось кислого. – І що ж означає це «Гайде»? Здається, я не раз чула це ім'я тут, та чомусь не запитала, що воно значить.

Ілько задумався:

– Важко пояснити. Не всі явища природи, не всі види місцевості скрізь на один крій. «Гайде» – це щось схоже на дику місцевість: шмат степу, чагаря, переліску. Щось дике, одним словом.

– Мені б таке ім'я підійшло більше, аніж вишуканій баронесі, – хіхікнула Марійка. – Дивно все-таки. Та мене більше цікавить, чи ти давно був у наших краях? Чи Андрій ще живе там? Чи не вписали їх, крій Боже, в кріпаки. Часи непевні і дикі.

– Років п'ять тому був, мусив вирішувати одну справу аж у Харкові. Звісно, заглянув і на наше обійстя. А перед тим хотів побачити Горпину Панасівну. Царство їй небесне!

– Що? – стрепенулася Марійка. – І її вже не стало?

– Десь за рік до моєї поїздки й не стало. А перед тим вона встигла передати все своє майно Андрієві, ще й записала його до харківського купецтва. Він із старшим сином сидить у Харкові, а два менші хлопці

хазяйнують на нашому обійсті. Добре хазяйнують. Дали мені в дорогу дві борті і два коники. Вірніше, коника і кобилку. Гарної породи. Євдокія та Софійка мають тепер ледь не цілу стайню. Онук Кіндрата Івановича Петро всю чорну роботу перебрав на себе, впорується, хоча йому ще й сімнадцяти немає.

– Як би я хотіла поїхати у рідні місця, – тяжко зітхнула Марійка. – І в Усівку, і на Валківські хутори! Та тільки не випадає. Василь Якович настільки переобтяжений справами, що вдома буває рідко, де вже кудись мандрувати! А сама я? Сама я нічого не можу...

* * *

Софія передала коня Петрові, а сама, похиливши голову, стала спускатися вузькою стежкою у напрямку школи. Нараз зупинилася, зняла з шиї підкову і почала пильно її роздивлятися. Гарна, вишукана річ. Петро, за що не береться, усе робить бездоганно, натхнення не полишає його ніколи. Сонячний промінець якось незвично осяяв серединну підкови і Софія здивовано помітила там щось нове, хоча роздивлялася Петрів подарунок тисячу разів. Але відчуття чогось нового не покидало. Справді, посередині підкови чітко проступала літера «S». Чомусь Петро вдався не до кирилиці, якій завжди віддавав перевагу, а до латини. Треба запитати його, чому, подумала дівчина. Петро нічого не робить просто так. Цікаво, яким він стане, коли подорослішає, коли буде зовсім дорослим? Коли йому виповниться, скажімо, двадцять, як от їй тепер?. Мабуть, набагато розумнішим, ніж вона.

Остання думка зовсім зіпсувала Софії настрій, бо вона торкалася вразливої для неї теми: теми статі. У цьому світі панують чоловіки, цю істину вона збагнула давно. Все, що жінка може мати в цьому світі, вона має з ласки чоловіка: батька, брата, пошлюбленого чоловіка. Сама вона ніхто, тінь. Підлітком вона якось запитала батька:

- Тату, а що як я піду мандрувати, як Сковорода?
- Як це: підеш мандрувати?
- А так: з пасіки на пасіку, з хутора на хутір.

Батько не відмахнувся тоді від її несподіваного запитання, він надовго задумався, а потім сказав:

– Мабуть, жінка може стати відносно вільною, коли повністю позбудеться свободи, наприклад, стане черницею. Як черниця, вона, напевне, могла б і мандрувати з пасіки на пасіку, але, мабуть, краще десь поблизу свого монастиря.

- Тоді б вона щось робила для монастиря?
- Звісно! А як інакше?
- Як Сковорода: за власним покликом.

Батько мовчав. Тоді Софія печально зітхнула і винесла такий вирок:

- У жінки не може бути власного поклику.

Батько погладив її по голові і не сказав нічого. У дорослих є чарівна формула стосовно неслухняних дітей: переросте... Усі батьки хочуть видати своїх дочок заміж. Бажано, аби це був шлюб із любові, аби на неї в цьому шлюбі чекав добробут, затишок. Надійне жіноче щастя – це міцна родина, люблячий чоловік, слухняні діти. Сама вона, Софія, нібито слухняна дитина. Нібито...

З двору ще здалека почулися голоси: дзвінкий, уривчастий – баронеси; приглушений, м'який – матері. Баронеса аж задихалася від захоплення. Її вигуки перебивало іржання коня. На цей раз жінки повернулися з уловом. Баронеса тримала за вуздечку розкішного вороного коня:

– Раппе, – вигукувала баронеса, ніби повідомляла комусь найважливішу новину.

Євдокія задоволено усміхалася, хоча не розуміла жодного слова із безкінечних монологів своєї високої гості. Окремі слова з окремих мов, які вкарбувалися в її пам'ять ще з мандрівок незатишного дитинства, там і залишилися, однак, німецьких серед них не було. Євдокія зовсім трохи пам'ятала іспанську, знала кілька турецьких слів та розуміла з трудом місцеву говірку. З Ільком та Софійкою вона більше спілкувалася грецькою. Спроби баронеси порозумітися за допомогою свого невеликого запасу великоросійських виразів особливого успіху не досягли, але трохи рятували деякі ситуації.

– Вороний, – пояснила матері Софія. – Фрау Гайде-Марія говорить про масть нашого красеня.

Євдокія продовжувала задоволено усміхатися, а баронеса поспішила скористатися присутністю вправного перекладача в особі Софії, аби подякувати господині за гостинність та таку відчутну допомогу в пошуках коня. От, власне, коней гості треба багато. Скільки? Вона й сама ще не знає. Вона жінка настрою, кілька днів тому їй і на думку не спадало обзаводитися кіньми. Та коли побачила Софійку верхи на Вітрові, жінка аж стрепенулася: і вона хоче долати простір ось так, верхи на породистому коневі! Амазонка! Софія – амазонка! І ще тисяча інших думок, змішаних докупі в якомусь дивному пориванні, збудили в ній нездійснені мрії юності, щось забуте, але незбуте. Вона збагнула, для чого приїхала в ці дикі краї: тут вона заснує свою елітарну школу амазонок. У столиці в неї буде унікальний салон з оперним співом, а в цій глухомані унікальна школа верхової їзди.

Софія запитала, чи баронеса залишиться з ними на обід, але та відмахнулася, їй кортіло похвастатися своїм вороним перед Іваницькими, в яких зупинилася на пораду Кіндрата Івановича. Бо не годилося приймати таку поважну гостю в звичайній сільській хаті, а Ількова хата саме такою і була – сільською. Хоча й чималою, ошатною, затишною, але не гніздо для птахи такого високого лету. А в сотника Іваницького ціле помістя, Іваницькі

– люди заможні та гордовиті, висока гостя якнайвигідніше підігрівала їхні амбіції.

– Петра я забираю з собою, – заявила баронеса. – Тільки де він? Без нього я, мов без рук. Хто ж мені перекладатиме? Та й для нього добра нагода вправлятися в німецькій мові.

– Он він! – показала Софія на двір Кіндрата Івановича. – Петро хлопець тямущий, своє діло знає, чекає на Вас, тільки махніть йому.

Баронеса й махнула, та не просто рукою, а великою блакитною хусткою з дамаського шовку. Вийшло, ніби в танці. Баронеса весело засміялася, сісти на ще мало об'їждженого Вороного не зважилася, взяла його за повіддя і рушила стежкою вгору.

Вона вже майже дісталася тополь, як біля Ількового двору почувся новий шум. У двір заходив сам господар, а з ним два гостя. Софія як стояла, так і залякла: то були двоє молодих греків, які про щось говорили з Панасом в італійській опері. Звідки батько привіз їх? Що вони тут роблять? Та обдумати всі ці чудеса Софії не дала мати, вона раптом зблідла і поточилася. Гості кинулися до напівпритомної жінки, підхопили її під руки, а Ілько зачерпнув кружкою води, побризкав Євдокії обличчя, змусив зробити кілька ковтків. Гості ніжно гладили її руки та дружно витирали сльози на її щоках. «Філіп і Перикл. Філіп – це той, хто любить коней, і кого люблять коні», пригадалося Ількові. У Філіпа й очі – як у розумного, але дуже вразливого коня-коника. А Перикл спокійний і незворушний, мов пам'ятник самому собі.

– Хлопчики мої, – чайкою зойкнула Євдокія і, повернувшись до Ілька, запитала: – Де ти їх знайшов?

– У славному місті Хаджибеї. На березі Понту. Іду собі, думку гадаю, як би якомога швидше дістатися домівки, скопив очі на пісок, а там дві тіні,

не йдуть, а танцюють. Я задивився на тіні, хлопці на мене, а потім наші очі зустрілися. Світ чудесами повниться.

– Повниться, – знову зойкнула Євдокія. – Та ви ж з такої далекої дороги!

Ілько шепнув Софійці, аби та швиденько збігала до тітки Одарки, попросила стару допомогти їм із обідом. У тітки Одарки пусто не буває ніколи.

Не минуло й чверті години, як стіл вгинався від наїдків та напоїв. А сама тітка Одарка мов крізь землю провалилася, скільки її не гукали. Не любила стара половинити чуже свято. Помогла добрим людям – ну, й добре. Так і має бути між добрими сусідами.

Обідали мовчки, все більше роздивлялися одне одного, а Євдокія не встигала витирати щоки.

– Чому ви з матір'ю ніколи навіть не натякнули мені, що в мене є старші брати? – пошепки запитала Софія в батька.

– Бо твоя мати надто важко переживала свою трагедію, – таким же шепотом відповів батько. – Її чоловік, справжній деспот, старий і лютий, вирішив таким жорстоким чином помститися їй за свої підозри, образи, за її вроду і юність. Синів забрав із собою до Америки, а їй наказав забути про них, аби не будити лихо.

– А ти?

– Я був учителем цих хлопчиків, – пояснив Ілько. – Ти ж сама бачиш, що їхнім батьком я не міг бути за своїм куцим віком.

– І тоді ви одружилися?

– Тоді, в час вибуху люті старого Іларіона, я вчився в Німеччині. Одружилися ми дещо пізніше. Вже тут, в Усівці.

– А-а-а...

Євдокія показала синам кімнату, в якій колись підростали інші близнюки – Панас та Охрім. Там вони могли перепочити з дороги і лишитися на ніч. Наступного ранку, коли гості ще спали, Софійка вирішила поговорити з Петром про все, що звалилось на неї останнім часом. А ще її непокоїли плани баронеси стосовно них із Петром.

– Вона вже бачить нас із тобою своїми безвідмовними наймитами, – обурювалася Софія.

– Дурниці, – спробував відмахнутися від таких припущень хлопець, налаштований мирно та лагідно.

І тут Софія завважила несподіваний блиск. На вказівному пальці правої руки в Петра світилася товста золота обручка. Петро перехопив Софійн погляд і всміхнувся:

– Баронеса хоче мати таку підкову, як у тебе.

– Як у мене?! – Софія аж задихнулася від обурення. – Так це ж оберіг! Оберіг на світі лише один! Хай вона цього не знає, але ж ти...

– Таку, це ще не означає: точнісінько таку, – наполягав на примирливій ноті Петро.

– Звісно, – підтримала його тон Софія. – У баронеси підкова вигинатиметься не коромислом, як моя, а випиратиме плечі, тож літер у неї буде дві, як в її імені.

– Слушна думка, – погодився Петро. – Я таку й зроблю.

Хлопець і дівчина раптом зупинилися, бо зі сторони церковного двору почулися голоси. Стежка, якою вони йшли, якраз розділяла глуху частину двору Кіндрата Івановича і старі церковні комори. Зробивши півкроку вперед, Софія та Петро просто вклякли: двері однієї з комор були

напівпрочинені і вони побачили отця Онуфрія. Він стояв якраз на проході в зоні освітлення. Далі, в затіненій частині комори хтось сидів, а ближче до дверей вгадувалася опасиста постать Кіндрата Івановича. Видно, що чоловіки знаходилися тут вже тривалий час, розмова не клеїлася. Отець Онуфрій тяжко зітхнув:

– Вже куди легше мати справу з чистим звіром, як от твій попихач, якого ми відпустили ще вдосвіта.

– Ну, і що вам із того, що ви його відпустили? Ви йому й гріхи відпустили? Гріхи пішли попереду, а він за ними вслід. Відтепер він ледь не святий.

– Про нього немає чого говорити. У примітивній людині що добре, – вона знає страх.

– Ви думаєте, що я не знаю страху? – донісся надтріснутий голос з глибини комори.

– Людського страху ти не знаєш, а те, що ти вважаєш страхом, то щось зовсім інше.

– Багато на себе берете, святий отче. Не судіте, та не судимі будете.

– Це ти про свій суд?

– А мій хіба зайвий? Зайвого суду не буває.

– Неправий буває. У неправої людини неправий суд.

– А ви хіба самим Богом приставлені, аби нас грішних судити?

– Саме так. Не твого ума діло, ким приставлений я. Юродивий ти, от у чім твоя біда. І зло в тобі якесь юродиве, але ж від того нікому не легше. Того, що ти несеш людям, не повинно бути.

– Натомість повинно бути юродиве добро. – Єхидний голос раптом обірвався, мов чекав на миттєву реакцію. Однак, всі мовчали. Тоді той, кого дратувало добро, продовжив своє: – Не надщерблене, не тріснуте, аж через

вінця ллється... Повне добре. Я навіть одного такого знаю – носія юродивого добра.

– І ми знаємо. Ти свої козири викладай, навіть у шулерській грі свої власні козири вартують більше, ніж крадені.

– Та тільки от що я вам скажу, неосудні ви мої. Повне добро не дорогого вартує, нічим воно не оплачене, ніякого ризику немає в тому, аби в ньому вправлятися, от як мій шкільний друг Ілько. Чиста нужда організму. А в іншого організму інша нужда.

– Підеш ти в нас у заморозку, – невесело підвів підсумки дивній розмові отець Онуфрій.

– Це як? Десь під соломою лід тримаєте? Щоб ані запаху, ні сліду? А що, як якийсь собака винюхає? Сибіром пахне ваша єресь, святий отче...

– Для таких, як ти, і Сибіру шкода. Там також люди. А ми заморозимо тобі пам'ять, молитвою заморозимо. Усе забудеш. І зло забудеш. Станеш одним із братії. Братія в нас мандрована, сьогодні одна, завтра інша. Тобі ця розмова ні до чого, а нам ще, може, знадобиться...

У Петра з-під підшви викотився камінець і підняв шум. Кіндрат Іванович виглянув у двері, але Софійка з Петром встигли сховатися за кущем ожини.

Петро переступив через перелаз у двір, а Софія пішла стежкою назад до школи. Посеред дороги оглянулася, Петро все ще стояв і дивився їй услід. Вона взялася рукою за підкову, хлопець кивнув головою, показуючи, що обіцянки своєї дотримається:

– Не коромисло, а круті плечі! – прошепотів він з таким притиском, що з гілок вишні над його головою злетіла зграя горобців і тепер кружляла над двором.

Софія насварила хлопця пальцем, повернулася до нього спиною і чимдуж рушила до свого двору. Про все почуте боялася думати...

Зі сніданком тітку Одарку турбувати не хотіли, але вона належала до тих людей, що й без нагадування з'являються в потрібному місці в потрібний час. Рідко буває така година в житті серйозних людей, аж надто переобтяжених справами. Старе ворухити не зважувався ніхто, а от своїми задумами про найближчий час хотів поділитися кожен. Ілько розповів про зустріч зі своєю названою сестричкою, яка сколихнула в ньому щемливі спогади про найкращі дні юності, проведені на обійсті діда Охріма. Цього літа він неодмінно туди завітає, ще не все літо в Дніпро витекло... А от Євдокіїні сини квапилися розпитати саме про Дніпро, а точніше про шлях «із варягів у греки», оскільки вони вже тут, то варто роздивитися все на місці. Можливо, саме цього шляху ще бракує в їхній потужній імперії кораблебудівництва та торгівлі. Оскільки відкладати важливі справи хлопці не любили, то вирішили вже завтра вранці й відправитися в дорогу. Ілько тут же зголосився супроводжувати їх, аби вони мали в одній особі і тлумача, і знавця місцевості, а подекуди ще й людей. Скільки разів сходив він колись із кобзарями і лівий низький, і правий високий береги. Скільки спогадів змусили його серце затріпотіти, мов пташка на гілці. Мандрі, ось що випадає йому цього літа. Щедрі, сподівані й несподівані. Домовилися, що на знайомство з Дніпром їм вистачить тижня, потім брати заберуть із собою матір та сестру, аби відвідати Салоніки, показати Софійці Олімп, про який вона так багато читала, а в ранньому дитинстві ще більше чула різні легенди

та перекази від матері. Ілько ж збирався нарешті вибратися на Валківщину, завітати до обійстя-гнізда діда Охріма, ще раз в душі пережити найкращі хвилини юних років.

...

Панас підходив до вчительського будинку з якимось острахом. Тут він провів рік чи два свого раннього дитинства. Здавалося: як давно це було, але ноги самі відшукували правильну стежину, очі вгадували кожен куточок, кожен кущ край дороги. Підійшов до воріт, вони виявилися наглухо зачиненими, на дверях будинку також висів величезний замок. Оглянувся: ніде нікого. Дивно. Така неприємна несподіванка! Це ж треба було подолати тисячу кілометрів непростого шляху, аби поцілувати замок на дверях. Піднявся до двору Кіндрата Івановича, там також не було видно жодної душі. Спробував обійти двір з лівого боку, потрапив у якийсь дивний провулок. Невже цей провулок був тут і в роки його дитинства, просто він сюди не забігав? Ноги самі зупинилися, мов якась важка сила скувала йому кожен рух. Якесь гнітюче передчуття перехопило подих. Двері каплиці стояли відчинені, з порога було видно лаву, а на ній якийсь довгий ящик. Ящик? Та це ж труна... Панас сам не стямився, як опинився біля труни. У труні лежав небіжчик у чорній рясі, його руки були схрещені на грудях, а очі спрямовані на Панаса. Хто це?! Таке молоде обличчя, жодної зморшки. Руки не просто схрещені, вони судомно стискають якийсь папірець. Очі! Ці прозорі, як вранішня роса очі! Панас відчув, що іще мить, і він знепритомніє. Хтось

доторкнувся до його правої руки, Панас оглянувся. Якийсь братчик хотів було йому щось сказати, але за мить сполотнів і поточився. Оговтавшись перехрестився і вибіг із каплиці. Через якусь хвилину-другу повернувся разом із отцем-настоятелем. Той перевів погляд з гостя на небіжчика, не проронив жодного слова, жоден мускул не здригнувся на його точеному обличчі. Отець Онуфрій підійшов ближче до голови покійника і звичним жестом закрив йому очі. Братчика залишив сидіти біля труни, стерегти окаянну душу, а сам прихопив дивного папірця, якого судомна рука покійника відпустила не відразу, і вийшов із каплиці. На порозі він оглянувся, Панас зрозумів це як запрошення ступати вслід за господарем, що він і зробив.

Під стіною однієї із комор отець Онуфрій примітив лопату, прихопив її з собою і направився кудись по провулку вниз до балки. Панас мовчки ступав за ним слід у слід. У кутку безкінечного двору Кіндрата Івановича Панас помітив тітку Одарку, вона шанобливо вклонилася святому отцю, а Панасові гукнула вже вслід:

– Повернешся, то зайдеш до мене. Я тут наразі одна на всі двори

Вони досить довго йшли крутим схилом, потім трохи спустилися вниз, отець-настоятель зупинився біля пагорба, підніжжя якого впиралося в дно балки, а на верхівці тяглися ледь не до неба дві верби. З-під однієї било невелике джерельце, під іншою зяяла глибоченька печера, вхід до якої перекривало вербове коріння. Отець Онуфрій уважно обдивився місцевість, звірив усе побачене з малюнком на папірцеві і почав копати. Грунт тут був

добряче розмитий весняними водами, лопата заходила в нього, як ніж у масло. За хвилину під лезом лопати щось дзв'якнуло. Панас хотів, було, кинутися на допомогу, але святий отець владним жестом зупинив його, відклав лопату вбік і голими руками витяг з печери якийсь дивний круглий предмет, схожий на старий казан, у якому подорожні зазвичай варять куліш або кашу. Панас підхопив лопату і вони повільно рушили назад до церкви. Отець Онуфрій не поспішав нічого говорити, а Панас, звісно, порушувати таку непросту мовчанку не зважувався. Повернувшись до келії, отець Онуфрій запросив Панаса заходити, вказав рукою на лаву, на якій зазвичай сиділи братчики та прочани, а сам витяг звідкись величезного ножа, який більше скидався на турецький ятаган, і почав потроху шар за шаром знімати смолу, що нею була заварена кришка казана.

– Твій спадок, як виявляється, – усміхнувся господар, запросивши Панаса підійти ближче.

Панас мовчки нахилився над казанком. Скарб. У казанку було заховано, судячи навіть з побіжного погляду, багатий скарб.

– То ти прибув більше, ніж вчасно, навіть встиг попрощатися з небіжчиком.

– Ні, попрощатися я, на жаль, не встиг, – зітхнув Панас.

– Та ні, саме встиг. Доки в покійника очі розплющені, він вбирає все з навколишнього світу. Тебе він устиг побачити.

Панасу було важко говорити, він був надто заскочений усім, що звалилося на нього цього ранку. Душу переповнювали суперечливі почуття. Невимовно шкода було того чоловіка в труні, який нагадував його батька, але тепер лежав помолоділий, подаленілий, більше, ніж загадковий. Що він шукав тут біля цієї церкви, нащо закопав скарб під вербою? Чому опинився саме в цих місцях і саме в цей час?

– Мій батько був, мабуть, один з великих грішників, тихо промовив гість.

– Усі ми грішні, вже сама людська подоба обумовлює причетність до гріха. Безгрішні людської подоби не прибирають.

– Батько чинив відверте зло. Знав, що чинить зло і вперто наполягав на своєму праві його чинити.

– Люди часто самі не відають, що творять. А от наполягати на своєму праві чинити зло, то вигадка диявола. Люди іноді йдуть на це хто від гордині, хто від бажання чинити щось комусь наперекір. У покійного Тимофія була потреба влазити в Божий промисел, аби його розрушити. Розрушити людську долю, нашкодити добрій справі. Якийсь він непростий цей світ, крім телят нетямущих, овець заблуканих, є ще добродії і лиходії. Тимофія постійно тягнуло щось до останніх.

– Де його поховають? – Несподівано для самого себе запитав Панас.

– Де ми хоронимо всіх наших братчиків. Душу його ми відспіваємо, за станом він встиг стати одним із них, то й похований буде як один із них.

Панас низько поклонився отцю Онуфрію і вже рушив до дверей, як той зупинив його:

– Спадок. Забирай свій спадок.

– Ні, – злякано відсахнувся Панас. На хвилину замислившись, продовжив, – Такі кошти мають очиститися, а це можливо лише через благодійництво. Отже, половина хай піде на школу, половина на церкву, а мене Господь і так в біді не лишає.

– Гаразд, – погодився господар, перехрестив Панаса, мов благословив його на нелегкому шляху.

Тітка Одарка вже давно ждала свого гостя. Видно, що бути на самоті вона не звикла, а тут, як на зло, всі кудись поділися, годувати їй довелося лише домашню худобу, передусім коней. От їх і хотіла вона показати Панасові, але потім, як поснідає гарненько, відпочине трохи, як вдовольнить, зокрема, її неміряну цікавість.

Панас із великим задоволення сів за стіл, лише тепер пригадавши, що з учорашнього дня нічого не їв. Тітка Одарка любила пригощати гостей, в цьому їй не було рівних на всі села навкруг. Панас їв, а вона говорила, не зупиняючись і на мить. Коли дійшла черга до німецької баронеси, Панас ледь не подавився:

– То невгамовна пані Гайде-Марія побувала й тут? І що вона тут шукала?

– Коней?

– В кого довгі руки, той встигне захопити все. Ну, той що? Нащо їй місцеві коні?

– Чому тільки місцеві? Пані, як з'ясувалося на ділі, вміє і з-під землі дістати те, що їй треба. Нишпорила по всіх усядах, від нашої Усівки аж до Хаджибея.

– І де вона лишила своїх коней? У вас?

– Боже борони такого клопоту. Про коней вона домовилася з Іваницькими. Якусь велику справу затіяли. Сам Іваницький ще куди не йшло, а вже жінка в нього така гонорова, що куди нам! Звісно, це не мого ума діло, краще розпитаєш дядька Ілька та нашого Петра, вони мають повернутися вже сьогодні. А своїх коней у нас не так багато. Їх Петро доглядає. Онука нам Бог послав на радість. Ще маленьким більше в нас пропадав, ніж у себе вдома, а потім школа, так до власних батька та матері і потрапляв гостем. А то більше тут, у нього все в руках горить.

Коні стояли в стайні, тітка Одарка сьогодні їх ще не випускала.

– Ось я тобі покажу не коня, а справжнього огиря, – почала було вихвалитися господиня, та й замовкла, мов хтось нагло обірвав її мову.

Панас поспішив їй на допомогу:

– Щось трапилося?

– Вітра немає!

– Якого ще вітра?

– Софійчиного! Вона лишила його під Петрів нагляд. Що ж тепер буде?

– Не хвилюйтеся! Приїде Ваш онук, ми з ним разом розберемося, що до чого. Підемо до панів Іваницьких та й повернемо крадене. Все буде гаразд.

– Це все Ганна Іваницька. Намовила баронесу перехопити Вітра в Софії. Мовляв, доки Софії немає, кінь звикне до нового місця, а там видно буде. Он і ще один Вітер підростає, за якийсь рік і йому рівного не буде. Але ж справа не в цьому. Дивує оця панська зверхність, оце непролазне нахабство...

Вже смеркалося, коли Панас почув із своєї кімнати, як скрипнули вхідні двері. Він кинувся до свого колишнього рятівника і вчителя, ледве стримуючи сльози. Посідали за столом. Мов якусь казку слухав Панас розповідь про й досі вцілілі гнізда з бортями на обійсті покійного діда Охріма, якого він добре пам'ятав. Згадав свого названого батька Семена. Потім вони ще довго сиділи мовчки, кожен думаючи про своє. Панас так і не зважився повідомити дядькові Ількові про смерть свого батька Надто все якесь неправдоподібне: перевтілення здичавілого, озлобленого волоцюги на достойного братчика. Та і як пояснити, звідки він тут узявся, його неспокійний батько? Невже плів усе нові й нові інтриги проти свого давнього товариша по бурсі, якому завдав за життя стільки прикрощів? Шляхи

Господні... А вночі Панас не міг склепити очей ані на хвилинку, його не відпускала якась тягуча, гнітюча туга. Перед очима стояв небіжчик, дивився йому в очі і нагадував про ті часи, коли вони вдвох мандрували Італією. Особливо чітко вимальовувалися епізоди останньої зустрічі, останнього, так би мовити, викрадення. Власне, й викраденням це можна назвати з великою натяжкою. Панас вже був підлітком, дивний чоловік, який називався його батьком, гукнув його, і хлопець слухняно рушив за ним услід. Вони багато говорили про життя. Цей загадковий батько дуже переймався Панасовим майбутнім.

– Ким би ти не став, – з хвилюванням у голосі міркував він, – головне, аби за твоїми плечима стояв достаток, ще ліпше, чималі статки, щоб життя не заганяло тебе в глухий кут нужди. З людиною може трапитися все, життя, мов бурхливе море, навіть дуже великі кораблі терплять трощу, а що вже говорити про легкі човники. Зате в легкого човника є свої переваги.

Трохи помовчавши, батько додав:

– У тебе завжди будуть переваги, а про достаток я вже нівроку подбав. Подбаю ще. Ти вартий багато чого. Когось стулили з ряднини, когось із грубого сукна, а ти весь із вишуканого шовку. І наречену ми для тебе виберемо якщо не з шовку, то з оксамиту.

– А ти? – несподівано для самого себе запитав Панас. – А ти також із шовку?

Батько Тимофій від цього запитання чомусь дуже посмутнів, розхвилювався. Здавалося, міг би й не відповідати дитині, перевести розмову на щось інше, але він поніс якусь нісенітницю, ніби по-своєму виправдовуючись:

– Я, мабуть, стулений похватцем із окремих ниток. Ніхто не дав собі клопоту зібрати їх у якомусь порядку, хоча б якимось смужками, ні, тут усе

переплутано, щось нагло обірвано, щось підв'язано вузликами. Незавидна картинка...

– Тату, а чому ти не любиш Охріма? – без усякого зв'язку з попередньою розмовою запитав Панас.

– Охрім. Його витесано з благородного дерева. Однак, дерево залишається деревом, навіть благородне.

– Ти думаєш, він тебе боїться?

– Ні, він боїться лише того, чого треба боятися. Він знає, що мене йому боятися не треба. А от порозумітися ми з ним не порозуміємося ніколи, навіть коли кожен із нас засвоїть півсотні мов...

Коли Панас співав, батько Тимофій плакав. Це він показав Панаса одному провідному співакові з мандрівної італійської опери. Їх пов'язувала якась дивна дружба. Панасове вокальне обдарування здивувало і вразило італійця. Так для Панаса почалося нове життя...

Вранці до них забігла тітка Одарка і зняла Панасові з пліч важкий тягар. Йому не треба було пояснювати дядькові Ількові, що ж, власне, тут відбулося за час його відсутності.

– Похорони десь за годину, – спокійно повідомила тітка, ніби нічого незвичного в її словах не було, ніби тут панував звичай ховати когось ледь не щоранку.

– То він помер? – без особливого здивування перепитав Ілько.

– Вчора вранці.

Ілько запитливо заглянув Панасові не в очі, а в саму душу:

– То ти його ще застав у живих?

– Ні, – розгублено відповів Панас, не втримався і перепитав: – Хіба Ви знали, що він тут?

– Знав, – коротко відгукнувся Ілько, але говорити більше не став, про Софію не згадав ні словом. Надто все це непросто, може, колись іншим разом.

Після похорону Панас із Петром направилися до Іваницьких, де на них ніхто не чекав. Ганна Іваницька довго не хотіла зрозуміти, що їм, власне, треба. Який іще Вітер? Кіньми займалася баронеса, але вона вже кілька днів як поїхала, тепер за коней відповідають вони, Іваницькі. Як це так: взяти й віддати коня без відома власниці? Панас усе це незворушно вислухав, потім підійшов ближче до господині, взяв її за праву руку і з притиском сказав:

– Знаєте, за родом своїх занять мені не раз доводилося мати справу з фрау Гайде-Марією фон Фогельштайн-Вагабундер і мушу зауважити, що Ваші циганські витребеньки з крадіжкою коня високоповажна пані не схвалить. Закон для неї святе. Та й репутацію свого чоловіка, відомого на весь світ законотворця, вона надто шанує...

Панас помовчав, даючи час своїй візаві отямитися та все гарненько обдумати на тверезу голову, а вона мов прикипіла до нього очима:

- То це був Ваш брат?
- Хто? Чоловік пані баронеси? – Всміхнувся Панас.
- Ні, той чоловік, що його сьогодні поховали біля церкви?

Панас насупився, такого повороту розмови він не очікував і сердито оглянувся на Петра:

- Бери, хлопче, коня та ходімо звідси. Нам тут просто морочать голову.

Ганна проти такого повороту справи не перечила, стояла дещо налякана, якась розгублена, заскочена, неспроможна продовжувати свою суперечку.

Вітер ішов за ними слухняно, дихав їм обом у потилиці, мов хотів щось сказати, але не знав, як почати. Замість нього озвався Петро:

- Іваницькі дуже мстиві. Якби з Вітром чогось не трапилось.
- Не трапиться, – озвався Панас. – Я на ньому поїду до Оленки.

Петро не сказав нічого, але по всьому було видно, що доля Вітра непокоїть його більше, аніж його власна. Панас поплескав хлопця по плечі і заспокоїв:

– Думаю, що саме в Оленки ми з Вітром і застанемо Софію, а там уже вона сама буде вирішувати, де тримати цього красеня. Думаю, що нове місце йому сподобається.

Петро на хвилину відвернувся, здається, щось поправив за комірцем, а потім це щось простягнув Панасові:

- Ось Вам мій оберіг. Для Вас і для Вітра.
Панас уважно роздивився подарунок.
- Здається, щось подібне я бачив у Софії.
- Дуже подібне, лише у Софії підкова золота, а Ваша – срібна.
- Літера «П», – усміхнувся Панас. – Так було задумано?
- Так було задумано, – посміхнувся у відповідь Петро.

Вранці Панас довго не збирався. Ілько ще з вечора приготував для нього торбинку із засушеним зіллям, яке Євдокія упродовж літа збирала в балці.

– Буде в чому Оленці купати малих, – пояснив Ілько, простягаючи іншою рукою невеликий пучечок чебрецю, змішаного з любистком та канупером. – А це передай матері як згадку про балку, в якій виросла...

...

Панас помітив його здалека. Старий козак сидів на горбочку під крислатою вербою і пильно вдивлявся в потік, мов хотів щось там побачити або виловити. У куточку рота він затис люльку, час від часу попихкував, але очей від потоку не відривав.

Панас направив Вітра через потік, а коли кінь ступив на інший берег, вершник спішився, підійшов до старого, привітався. Той у відповідь пробурмотів щось на кшталт «Бог у поміч», але очей від потоку не відірвав. У Панаса замлоїло в грудях: цей старий козак когось йому нагадував, але кого? Героя кобзарських дум? Хіба що... Хоча стривайте, люди добрі, це міг бути і добрий знайомий діда Охріма, козак Остап. Чи не він повертається ось цим шляхом із Задунайської Січі?

– Пан Остап?

– Запитання і для самого Панаса прозвучало несподівано, а старий подорожній нарешті відірвав очі від потічка і здивовано оглянув зустрічного молодика:

– Звідки такий, як ти, може мене знати?

– А так, щось підказало, – зітхнув Панас. – Багато чув про Вас від діда Охріма та від дідового родича, мого батька Семена.

– То ти справді Охрیمів онук? – Старий пильно обдивився Панаса і мов вирок виніс: – Не може бути!

– Чому? – Ображено перепитав Панас. – Не схожий?

– Не в тому річ. Схожість буває різною. Ти просто весь інший. А от на кого ти схожий, про того не хотілося б мені говорити.

– Та ні, тепер доведеться говорити, бо я знаю, кого Ви маєте на увазі. Тільки мій батько Тимофій, здається, справ на Задунайській Січі не мав.

– Стривай-стривай! Ох і бідовий ти: то в тебе батько Семен, то Тимофій! Чи не забагато батьків на наші сирітські часи?

– Це ще не всі, – примирливо усміхнувся Панас. – А якщо порахувати всіх, то вийде чотири. Перший – той, хто дав життя. Це Тимофій. Другий дав можливість нашій з братом матері народити нас поза людськими пересудами у законному шлюбі. Звісно, влаштував усе це дід Охрім, але Семен став для нас дуже гарним батьком. На жаль, він повернувся з Турецької війни сильно контуженим і рано помер. Третій – відомий Вам дядько Ілько, який прихистив нас, коли ми нагло осиротіли. А четвертий мій вітчим, чоловік моєї матері, колишній покровитель дядька Ілька в справі шкільництва. Василь Якович Піддубний. Він змушений був свого часу втіками з Російської імперії, зачепився у Відні, чиновник високого рангу. Власне, назвати таку людину чиновником і язик не повертається. Він управлінець, природжений управлінець. Не скрізь таких людей цінують, з царського болота він змушений був утікати, аби не потрапити до Сибіру...

– Не знав, що на світі бувають такі багатобатченки. Пощастило тобі, хлопче. Хоча, може, навпаки. Кожному із чотирьох треба буде колись віддати свій синівський борг..– Подумавши, старий козак додав: – Одному вже не доведеться віддавати. Царство небесне рабу Божому Семену.

– Двох вже немає. Нещодавно не стало й Тимофія.

– Цікаво, звідки ж ти про це дізнався, адже покійника носила по світу якась непогамовна сила...

– Випадково. Багато чого в світі відбувається випадково.

– То тільки так здається, – зітхнув старий козак. – Насправді, усі стежки пороховані, усі події вписано в Планиду.

– Моя мати була прийомною онукою діда Охріма, і виріс я у його дворі.
– Панас помовчав і поправився: – Вирости, щоправда не встиг, а лише трохи підріс. Після смерті батька Семена нас забрав інший дідів онук .

– Ілько?

– Так, Ілько Ількович. У нього тепер в Усівці велика гарна школа.

– Таки вивчився! Молодець!

– От в Усівці Тимофій і помер. Чому там опинився, не знаю.

Старий задумався, запихкав люлькою, закашлявся і якось нараз посмутнів:

– А я от відтепер козак абшитований. Люлька, торба, ціпок, – це все, що я маю. Навіть подругу свою, Домаху, в торбі ховаю, тільки руків'я стирчить... Для абшитованого козака усі стежки в один бік...

Якийсь час Остап сидів мовчки, лише беззвучно перебирав губами, Панас вже втратив надію щось почути, аж раптом старий козак заговорив:

– Щось шукав твій батько Тимофій на острові Святого Георгія. Це між Сулинським та Георгіївським гирлами Дунаю. Поводився дивно, довіри між нас не мав. Терся все більше біля османів, очевидно, мав свій великий інтерес. То зникав, то з'являвся знову. Там багато непевного люду вешталосся, не він один. Але він був дуже настирний, умів домагатися свого. Подейкували, що він таки придбав собі ледь не цілий замок на правому березі, перекупив у якогось грецького купця.

– То Ви були з ним знайомі?

– Там усі між собою знайомі, усі стежать за всіма. Закони полювання. Наш Кіш запорожців стояв на лівому березі. На той час нам османи дозволили поселитися в селі Катирлез. Там ми мали інший клопіт: отаман Трохим Помело почав плести свої хитромудрі пастки, аби переманювати козаків на російський бік. Спершу робив це непомітно, але хижацька натура

його підвела. Зрештою, ми його викрили, от лише покарати не встигли. Утік, паскуда, кажуть, подався до Хаджибею. Живий буду, під землею знайду харцизяку!

Знову запала мовчанка, знову Панас не зважився її порушити. Вітер, ніби запідозривши щось лихе, тицявся головою то до одного співрозмовника, то до іншого, мабуть, дуже не хотів, аби вони журилися або, крий Боже, почали сваритися.

Мовчанку знову розірвав Остап:

– Якби ж один Трохим, так ще де не взялися донські козаки. Наче, й небагато їх було, так відрижка, такі ж втікачі, як і ми, але напали підло, несподівано, розбили наш гарнізон, знищили ціле село. Довелося нам просити турецького Пашу дозволити нам осісти в іншому місці. Ось така доля волоцюг, силу дає лише власна земля...

Панас знову не знайшовся з відповіддю і з тривогою поглядав на дорогу, якою дістався цього місця. Подумав, що, мабуть, важко старому абшитованому козакові йти пішки невідомо куди і до кого. Однак, в діда Остапа якраз є до кого йти! До того ж дядька Ілька. І чому йти пішки, коли є Вітер? Хто ще знає, якою буде реакція Софії стосовно його, Панасового, самоуправства – тягти Вітра в чужі далекі краї. Тут і думати немає про що!

– Знаєте що, діду Остапе, – розпочав він свою промову. – Мабуть, доведеться мені просити Вас відігнати Вітра назад в Усівку до дядька Ілька. У коня є своя володарка, донька дядька Ілька, її дозволу ганяти коня такими далекими манівцями я не маю, а вона дівка з перцем. А тут іще негарна історія приключилася: коня пробували викрасти. Через те я й прихопив його з собою. Та все ж, мабуть, для всіх буде краще повернути його назад. До речі, дядько Ілько щойно повернувся з-під Валок, вам буде про що поговорити.

Старий козак вагався, лагідно поглядаючи на красеня-коня:

– Та за таку щасливу нагоду старому козакові й життя не шкода! – вигукнув він у якомусь молодечому пориві. За мить насупився і додав: – А красти його більше не зважиться ніхто – бо сильно вкорочу руки своєю Домахою!

Затим підвівся, підійшов до коня, погладив по гриві. Вітер привітно копнув копитом і весело заіржав: знайомство відбулося.

– А ти? – стурбовано запитав старий. – Кудись же ти зібрався?

– Зібрався я далеко, спершу до Прикарпаття, потім далі. Вітрові там справді робити немає чого, а я доберуся звичним трибом.

Помовчали, кожен задумався про своє, потім Панас побажав старому щасливої дороги і додав:

– Вітер дорогу сам знайде. Але раптом заблукаєте, запитуйте шлях на Припутні, це хутір, де доживав віку старий козак Семен Климов. Дорогу на Припутні Вам покаже кожен...

...

До замку Панас дістався третій день під обід. Постукав у браму, відповіді не дочекався. Натиснув плечем, брама піддалася. Протиснувся в двір, де його радісно привітав відв'язаний Бровко. Бровко провів його й до будинку, де знову ж таки ніхто не вийшов йому назустріч. Це Панаса дуже спантеличило. Він навіть гукати нікого не став, попрямував до світлиці і тут уже його подиву не було меж. За круглим святковим столом сиділи Євдокія та Софійка і мали дуже розгублений вигляд.

– Що тут трапилося? – гукнув Панас ще з порога.

– Біда трапилася, – приглушеним голосом відповіла Євдокія. – Оленка побігла в ліс до старої мольфарки, Владислав десь тут, але ми його не бачили, а нагорі задає всім тон нова господиня, якась пані Ульріка.

– Стривайте, не все відразу,– зупинив Євдокію Панас. – А малі? Де вони?

– Ганна зачинилася з ними в дитячій кімнаті і нікого туди не пускає.

– Молодець, справжня берегиня для малих. Виходить, вона одна не втратила розуму.

– Так, з Ганни вийшла надійна нянька. Хоча б у цьому Оленці пощастило.

– З Владиславом говорили?

– Ні, таке враження, що він нас уникає.

Панас кинув торбину на лаву в кутку світлиці.

– Зілля? – з тугою в голосі запитала Євдокія.

– Так, – кивнув головою Панас. – Купати малих.

– Та я бачу, сама це зілля збирала...

– Гарзд, – Панас крутнувся на одній нозі, мов не міг зважитися, куди йому нарешті направитися і з чого почати. – Почну з нової так званої господині, може, щось проясниться у цій надто темній справі.

Євдокія та Софійка дивилися на нього з мовчазною надією.

Нову господиню Панас знайшов у спальній кімнаті нагорі. Двері були відчинені, а з глибини кімнати доносився глибокий сильний голос. Жінка співала.

– Дозвольте, – несподівано для самого себе Панас вклонився на знак привітання.

– Заходьте, – жінка з цікавістю роздивлялася гостя. – Власне, Ви хто?

– Рідний брат господині цього дому, тобто, рідний брат Олени.

– Господиня цього замку і всього навколо віднедавна я! – З притиском вимовила жінка і додала: – Ульріка фон Моргенштерн.

– На якій підставі? Господиня на якій підставі, не Ульріка, – сердито обірвав Панас свою зарозумілу візаві, кинувши на прощання: – Хоча, здається, й для «Ульріки» та ще й фон Моргенштерн підстав не більше...

– Знаєте, – змінила жінка тон розмови, – Вас сюди ніхто не кликав, Ви мені просто обридли. Як Владислав Моровецький позбувся всього, що мав, запитайте його самого, у мене для Вас немає часу.

Панас уважно роздивлявся нахабну жінку, когось вона йому дуже нагадувала, здається, і вона щось пригадала, заглянувши в очі несподіваному гостеві. Їй це ще більше не сподобалося:

– Забирайтеся, – ледь не верескнула загарбниця, але Панаса вже й слід прочах.

Панас зупинився на хвилину в світлиці, наказав Євдокії та Софійці залишатися на місці та приглядати за Ганною з малими, бо все може бути, а сам прихопив з собою Бровка і чимдуж подався в ліс.

Оленку першим помітив Бровка. Вона зачепилася за суху гілку, яка нависла над стрімким потоком і, здавалося, не подавала жодних ознак життя. Зняти її звідти було непросто, бо течія могла в одну мить все перемінити на своє. Панас свиснув Бровкові, аби той зайшов спереду, не даючи течії підхопити безвольне тіло та понести його невідомо куди. Сам почав потроху наближатися до Олени, вже було охопив її правою рукою, як його ліва рука опинилася без опори – сучок обломився. І тут Бровка показав свою неймовірну кмітливість: схопив потопельницю за комір сукні і власними силами витяг на берег. Панас намагався триматися за суху гілку, але вона тріщала, опускалася все глибше вниз, а сила потоку наростала. Однак Бровка підпливав усе ближче і підпихав безсиленого Панаса до берега. Панас

зовсім вибився із сил, нести обважнілу Оленку, до якої вже повернулося дихання, але свідомість усе ще лишалася в присмерку, нести Оленку він не міг. Тоді чоловік зламав дві рясні гілки, зв'язав їх до купи верьовкою, яку безтямно прихопив із собою, поклав на це гніздо все ще непритомну Оленку, запряг Бровка і вони разом потягли свою ношу до замку.

У купелі з цілющих трав довелось купати не малих, а їхню замучену маму. Так вирішила Євдокія і її рішення було вдалим. Оленка зігрілася і прийшла до тями.

- Де я? – запитала вона, побачивши над собою Євдокію та Софійку.
- Вдома, – відповіли вони в один голос. – Ти вдома. Все гаразд.
- А вона?
- Про кого ти?
- Про відьму.
- Про мольфарку?
- Ні, про ту, що зурочила Владислава і навела на нас біду.
- Про неї не думай, скоро її тут не буде.
- Але ж вона тут!

– На все потрібен час і воля Божа! Не нагнітай події, від цього може бути шкода.

- А Владислав? Де Владислав?
- Панас пішов його шукати. Зараз буде тут.

Від втоми Олена заплющила очі і поринула в глибокий сон.

Панас справді невдовзі повернувся, але один.

– Пильнуйте тут за всім, – попросив він Євдокію, а я їду терміново до Відня. Справа надто темна і химерна. Владислава я забираю з собою.

Софія відкликала Панаса вбік, ніби хотіла приховати щось навіть від матері. Панас уважно нагнувся до дівчини і тут вона помітила підкову на його шії, вийняла свою, притулила одну до іншої:

– Це ж треба! Як дві сльози! І літера «П». Петрова?

– Так, – усміхнувся Панас. – Від тебе нічого не заховаєш.

– А ховати між своїми нічого й не треба, — якось загадково всміхнулася Софія і простягла Панасові невелику цупку картку з золотими літерами «Ф» і «П».

– Здогадуюся, що означають ці дві золоті літери, – задумливо промовив Панас. – От лише не розумію, нащо вони мені.

– У Відні тобі перш за все треба буде звернутися з цією карткою до такого собі пана Фрідріха Гольдмунда. За його допомоги всі проблеми стають не такими вже й страшними. А ще ця картка – ключик до скарбниці, якщо виникає потреба в грошах.

– Золоті в тебе брати! – Панас поклав картку до внутрішньої кишені і надійно застебнув її на всі гудзики.

Софія якось незвично довго дивилася на нього і несподівано для самої себе запитала:

– Коли ми зустрілися вперше? Чомусь саме ця обставина закрита від моїх очей мороком часу, не можу пригадати і квіт!

– Не дивно, – загадково усміхнувся Панас. – Обставини давні і незвичні. Зате перед моїми очима все, як на долоні. Наша родина втікачів ввалюється у вашу затишну хату вже темної пори. Зима, сніг. Ми мерщій причиняємо двері, аби не вирипалося тепло, а твоя мама втікає з пахучими липовими ночовками у глибину хати. У ночовках в купелі з череди сидить янголя-немовля. То була перша зустріч. Інші зустрічі – то вже потім. Вирішальною була та перша. Принаймні для мене.

Софія зашарілася і з великим зусиллям зважилася звести очі на свого візаві. Очі в очі. Два моря злилися в одне, в якому потонули обоє. Скільки вони так сиділи, скільки могли б ще сидіти в зачарованому мовчанні, але їх гукнула Євдокія. На прощання Софія поклала свою руку на Панасову і злякано відсахнулася:

– Та ти весь гориш не менше за Оленку! Хіба можна в такій лихоманці рушати в далеку дорогу?!

– Пусте, – Панас усміхнувся до Софії, мов до малої дитини. – Від застуди я маю надійні засоби, трохи пожую, і все мине...

Софія не встигла нічого заперечити, як Панас зник. Але за мить повернувся, поривчасто поцілував Софію в щоку, гаряче прошепотів;

– Оксамитова дівчина!

– Що? – перелякано перепитала Софія, але Панас поблизу вже не було. Де він знайшов Владислава, як вони покинули замок, того ніхто не бачив.

У конторі Фрідріха Гольдмунда панували присмерки. У цьому полягала своя детально продумана хитрість господаря: з вулиці клієнту треба якийсь час, аби хоча б трохи роздивитися на новому місці, а господар якраз устигне зчитати з виразу обличчя та рухів клієнта усе, що його цікавить. Для цього йому досить вузької шпарини між гардинами. Клієнтів було два, обидва скидалися на привиди, обох відверто мучила лихоманка. Господар звик до будь-яких несподіванок, тож не надав усьому цьому особливого значення. Усе буває. З дрібницями до нього не звертаються.

– Слухаю Вас уважно, – нарешті порушив він мовчанку.

– Прошу, – відгукнувся той, що сидів ближче і простягнув адвокатові якусь картку.

– Он як! – здивувався господар присмерку. Помовчавши, додав: – Не чекав. Цих своїх друзів я бачив нещодавно, про якусь непросту справу, а Ваша, очевидно, не зовсім проста, вони навіть не натякали. Щось трапилося раптово?

– Не зовсім, – відгукнувся Панас. – Раптовим буває момент вибуху, а його підготовка може тривати скільки заманеться.

– Тоді почнемо все спочатку, тобто зі знайомства.

– Панас сказав два слова про себе, представив Владислава, коротко описав суть справи.

Адвокат довго думав, потім запитав:

– Ви впевнені, що наша вродливиця-шахрайка колишня танцівниця з мандрівного італійського театру?

– Здається, вона мене також впізнала.

– Коли це було?

– Років з десять тому.

– Пані була ще зовсім юною.

– Так, підлітком.

– А дідусь? Чи був у неї тоді якийсь дідусь, скажімо, опікун?

– Не знаю. Власне, знайомі ми були надто побіжно, просто її не можна було не запам'ятати. А звали її тоді Пітта, таке собі циганча з Кіпру.

– Кіпр. Це зовсім цікаво. Шахрай має знати закони не згірше за юриста, інакше рано чи пізно потрапить під пильне око правосуддя. Шахрай з таким апетитом, як цей старий аспид, мав би слідкувати за тим, що відбувається в світі. А цей зарозумілий дідуган, так званий дідусь Пітти, прогавив не лише перший поділ Речі Посполитої, усі три прогавив. Він гадає, що в Галицькому королівстві, а тим більше в Лодомерії більше хаосу, ніж закону. Польська влада обветшала, місцевої ніби зроду не було. А от про залізну руку

Габсбургів не подумав. Гадав, що такі замки, як ось у пана Моровецького, можна просто підібрати мимохідь, не нагнувшись. – Старий адвокат задумався, мабуть, зіставляв у пам'яті щось для нього дуже важливе, потім кивнув Панасові на двері:

– Зачекайте в передпокої, а ми з паном Моровецьким трохи уточнимо деталі.

Уточнення деталей зайняло не одну годину, Панас зігрівся в теплому фотелі і несподівано глибоко заснув. Сон був напрочуд глибокий і тривкий, здавалося, що все це відбувалося з ним наяву. Від стіни відірвалася якась постать, наблизилася, Панас упізнав у цій згорбленій невиразній постаті свого вже давно забутого кривдника з часів італійських мандрів. Старий гіпнотизер з вуличного театру. Мабуть, знайомство з дівчиною-танцівницею було таки не зовсім побіжним. Старому це не сподобалося, він нагнав на Панаса сон посеред його виступу. Хлопець раптом обірвав спів, почав позіхати і одночасно роздягатися. Прокинувся з неприємного сну раптово. Тоді і тепер. Значить, дідусь у Пітті був і для справи це дуже важливо.

– Згадав! – вигукнув Панас, як тільки двері кабінету відчинилися і на порозі з'явився Владислав, котрий ще більше скидався на привид.

– Здається, клубок є за що вхопити, аби розмотати...

Владислав захворів надовго, а Панас після свого раптового сну в передпокої адвоката несподівано швидко одужав, якщо не враховувати неприємні зміни в голосі. Ускладнення після сильної застуди, мине. Лише тепер згадав він про пучок зілля для матері.

Марійка роздивлялася кожне стебельце, кожну засохлу квіточку, потім відійшла до вікна, аби син не бачив її обличчя і Панасу здалека було видно, як здригаються її плечі. Стривожена жінка намагалася пригадати усі поради, усі життєві настанови своєї мудрої няньки з далекого дитинства, чужої, але найріднішої людини – баби Гапки. Стара щось розповідала їй, ще зовсім

нетямущій дитині, про видимі й невидимі пастки, яка розставляє для людей чаклунська сила. Різні сили правлять світом, людям лише здається, що варто щось задумати, і ти вже на півдорозі до щастя. Насправді все не так. Багато до чого треба прислухатися людині і не втратити пильність. Владислав її втратив, – і ось його душа оніміла, опинившись у пастці. Оніміла душа – то все одно, що мертва душа. Марійка робить настої з трав, які привіз Панас, щось нашіптує, але зять дивиться на неї відсутніми очима. Час від часу його мучить лихоманка. Не підходять трави? А й справді, це трави зі степу, зі степової балки, він виріс серед інших. Він вдихав дух гірського зела, мабуть, цей дух інший. Марійка підійшла до шафи, де Василь Якович тримав найцінніші книги. Тут стояв і Галлер. Хто краще за нього знався на альпійських травах та квітах? Марійка плаче від безсилля. Де вона візьме альпійських трав?! Та й знову ж таки – Альпи і Карпати, де виріс Владислав, – це не одне й те саме. Щось треба робити з тим, що вона має. Знову ж таки, степові трави найсильніші. Просто вона не навчена вкладати в те, що робить, усю свою душу. Треба шукати слово, цілюще слово, яке примножує цілющу силу зела. І Марійка його шукає...

Панас пропадає в конторі адвоката, який водночас виступає в усіх ролях відразу: в ролі детектива, слідчого, знавця всіх писаних і неписаних законів, мудрого порадника потерпілих. Клубок розкручувався. Непросто, але розкручується. У пана Гольдмунда сильний і досвідчений противник, якому за останнє десятиліття вдалося здійснити цілу купу найзухваліших шахрайських задумів і вийти сухим із води. Але на цей раз вийти сухими із в'язкого болота шахраям не вдасться. Клубок розмотується поволі, але надійно. Нитка тривка, жодна випадковість її вже не обірве. Однак, із замком Моровецьких ситуація намічається непроста. Повернути його вдасться лише частково, бо там закладено довготривалу схему на відчуження. Якась левова частина маєтку повинна перейти ніби-то державі на благодійні цілі. Шахраї мали на меті прокрутити якусь благодійність, наприклад, фіктивний притулок для сиріт тощо, заховати кінці у воду, аби згодом прибрати

нерухомість до власних рук. Тут вони мали великий досвід, список шахрайських обробок виявився чималеньким. Панас задумався: сама доля посилає їм із Софією цю нагоду долучитися до благодійних цілей. Ось вона, їхня елітна школа для дівчаток-сиріт! Відкладати не можна. Панас в загальних рисах описує свій варіант благодійництва, старий адвокат схвально киває головою, тим більше, що фінансова підтримка Софійних братів їм забезпечена.

... У хвилину повного відчаю Марійка раптом пригадує, з якою радістю згадував Владислав у період залицання до Оленки свої дитячі захоплення. У дитинстві він любив малювати карпатські краєвиди та квіти. Марійка купила папір та фарби і ніби випадково поклала їх край столу. Зять аж здригнувся, аж ніби чогось налякався, якась жива хвиля перебігла перед його очима. Мов сновиди потягнувся він за аркушем паперу, затиснув пальцями щіточку. Марійка миттєво підставила склянку з водою. Рука Владислава застигла, очі помандрували в інші краї, якісь давні спогади повели його тільки йому одному відомими стежками. Стежка вгору, звивиста, посипана камінцями, а обабіч лямована усіма кольорами. Владислав по-дитячому прикусив язик і поринув в інший світ – він малював карпатські квіти. Малював довго, самозаглиблено, затамувавши подих. Марійка примостилася в куточку світлиці, аби не зурочити цю життєдайну мить. Вона чекала. Чекати вона вміла, життя виробило в її душі цілу філософію чекання. Тут головне терпіння і надія. А ще пильність, аби не прогавити мить, коли чекання має обірватися і перейти в якусь подію. Здається, мить настала. Марійка тихенько заглядає через плече зятя і її подив виливається в слова:

– Щоб з пам'яті намалювати так достовірно! То треба мати добру пам'ять! – Подумавши, додала, – Пам'ять серця.

Владислав здивовано повернувся до неї, ніби дивуючись, хто вона і що робить у його далекому дитячому спогаді. В його погляд повернулося життя, повернувся інтерес до всього, що його оточує.

– Ми збережемо цей малюнок для Оленки, – сказала Марійка.

– Оленка, – гірко зітхнув Владислав. – Я заподіяв їй стільки лиха. Вона ще така юна, така вразлива...

– Розділене горе – це вже пів горя, – заспокоювала недужого зятя Марійка. – Ось усе тут владнається і ми гуртом поїдемо до Оленки та дітлахів. Вона там не покинута на самоті. З нею Євдокія і Софія, вони всьому дадуть раду.

... Давати раду собі та Оленці з дітьми, маючи на шиї таку знахабнілу загарбницю, було непросто. Вона не просто сама не давала їм спокою, але й напустила повний замок якихось волоцюг, які раптом виринали перед жінками на кожному кроці. Тоді Євдокія вибрала слухну мить, стала перед злодійкою у повний ріст і проговорила на незрозумілій для Софії мові якесь, очевидно, заклинання. Самозванка спершу зверхньо усміхнулася, потім зблідла, повернулася у свою кімнат і зачинилася там надовго. Волоцюг у замку поменшало.

– Що ти їй сказала і якою мовою? – нетерпляче допитувалася в матері Софійка.

– Нагадала одне страшне циганське закляття. Хай не думає, що вхопила Бога за бороду. Вона – циганка з Кіпру, я – циганка із Сарагоси. Неблизький світ, а коріння переплутане.

На якийсь час так звана Ульріка зникла із замку.

– Мабуть, поїхала шукати підтримку, – зауважила з полегкістю Євдокія. – Жіночі руки не завжди здатні втримати щось важке. Сіті плести,

пастки наставляти – тут вони іноді проявляють небачену майстерність. А от утримати щось по-справжньому важке – то не кожній блудниці під силу...

...

Панас і Марійка зібрали найнеобхідніші речі, Владислава намагалися турбувати якомога менше, лише повідомили про дату від'їзду. Мабуть, даремно. Якесь тривожне передчуття мучило Панаса ще з вечора, а рано вранці він переконався, що Владислава вдома немає. Панас розбудив Марійку, наказав сидіти тихо, нікуди не рипатися, чекати, а сам зупинився на розу будинку, обдумуючи, з чого почати. У цю мить хтось смикнув його за рукав плаща, оглянувся: перед ним замаячила дивна постать у чорному плащі з капюшоном, який ледь не повністю закривав обличчя. Та все одно Панас розпізнав несподіваного зустрічного: старий адвокат. У цю мить він не здавався старим, був надміру зосереджений і підтягнутий.

- Добре, що Ви також підключитеся до цих ловів – лови на «живця».
- Якого ще «живця»? – роздратовано перепитав Панас.
- З нашого боку це пан Моровецький, з їхнього – старий чаклун-гіпнотизер.
- То Ви знали, що Владислав піде на такий ризик?
- Ні, звісно, ні! А от що чаклун затіє якусь пекельну інтригу, про це я здогадувався.
- І куди ми тепер?
- Просто вперед вслід за паном Моровецьким!
- Вам видно цей слід?
- Його пасуть мої хлопці-тіні. Ви їх не помітили. За це їм честь і хвала. Їх ніхто не повинен помічати, а от вони мають слідкувати за всіма. Тож рушайте, на мене не оглядайтеся.

Панас ішов сновидою, він не володів ситуацією і це збивало його з пантелику. На якусь мить йому здалося, що чоловік, який виринув раптом в кінці вулиці. – то Владислав. Панас прискорив кроки, але попереду не було нікого. Так він кружляв вулицями і завулками. Аж доки його знову хтось смикнув за рукав:

– Здається, все.

– З ким – усе?

– З цією давньою заплутаною справою. Мої хлопця таки прорвали липку павутину і схопили страшну потвору.

– А Владислав?

– Владислав уже у Вас вдома.

– Як Вам спало на думку, що Владислав сьогодні вранці піде шукати чаклуна?

– По-перше, пан Моровецький поляк, у полякові головний стрижень – гонор. Ніяка лихоманка, ніяка недуга не стане на перепоні, коли з душі поляка прорветься голос гонору. По-друге, у Відні з'явилася так звана Пітта-Ульріка і вона послала пану Моровецькому якийсь знак. Він мав реагувати. Ну, от і вся історія. – Адвокат заспокійливо поплескав Панаса по плечу:

– Тепер можете спокійно закладати фундамент своєї школи чи як там Ви назвете свій богоугодний заклад. Все, що вимагається від мене, я забезпечу, я партнер надійний, Ваші покровителі це добре знають.

– Ми внесемо Ваше ім'я у склад почесної ради...

– А от цього робити не треба, – різко обірвав Панаса рішучий співрозмовник. – Таким, як я, личить анонімність. В анонімності запорука успіху для тих справ, якими займаюся я.

– Гаразд, – погодився Панас. – Подяка виростає в людських душах, як квітка на грядці. Виросте, – всі її бачитимуть.

– Гарно сказано, – адвокат міцно потис Панасові руку і побажав успіху.

... Повернутися назад шахрайка не встигла. Її випередили Панас із Владиславом та Марійкою, а через день рятувати доньку прибув і сам Василь Якович. Марійка ще з порога простягла доньці малюнок Владислава:

– Це тобі наш спільний подарунок. Квіти приносять мир і радість.

Оленка відірвала очі від квітів і зустрілася поглядом з чоловіком. Що вона там прочитала, того, мабуть, і сама до кінці не зрозуміла, але витерла сльози, ніби вранішню росу, взяла його за руку і повела до малих. За кілька кроків обернулася і перелякано запитала:

– То вона більше не повернеться?

– Ні, – гукнули всі хором.

– Ні, – гаряче запевнив її Владислав і міцно притис до грудей. – Ніхто й ніколи більше тебе не налякає.

Євдокія та Марійка пішли подбати про обід, Василь Якович з цікавістю роздивлявся велику бібліотеку, яку зібрало кілька поколінь господарів, а Панас та Софія мовчки сиділи поряд, не знаючи з чого почати розмову. Першою зважилась Софія:

– Мабуть, уся ця історія надто затягнулася в часі, а пан Дмитро Бортнянський зачекався на тебе в Петербурзі. Сподіваюся, що його запрошення залишається в силі.

– Запрошення в силі, та от біда – голос не в силі...

– Як це? – здригнулася Софія.

– Лишився мій голос у гірській річці, завис на сухій гілляці...

– Таки не минулося...

– Зате я тепер вільний від мук вибору і можу цілком згодитися для адміністративної та викладацької роботи в новій школі.

– То виходить, що мені пощастило?

– Можна сказати й так.

Панас і Софія, не змовляючись, взялися кожен за свою підкову:

– Як би не склалися обставини, а підкова захистить обіцяне щастя, на те вона й оберег, – підбив підсумки Панас.

У цю мить до них нечутно наблизився Василь Якович і також прикипів очима до двох оберегів:

– Яка вишукана робота! – захоплено вигукнув він і несподівано запитав – Вони й справді зовсім однакові?

Панас і Софія мовчки тримали підкови на долонях, даючи Василю Яковичу час вдовольнити своє природне бажання роздивитися рідкісні речі.

– Дивно, – задумався він.

– Що – дивно? – перепитав Панас.

– Дивно, що вони однаковісінькі, тільки метал різний.

– Ну, то й що?

– А це означає, що вони мають силу в парі, – сказав Василь Якович несподівано для самого себе. Панас і Софія розгублено поховали свої обереги і боялися підняти очі.

Ситуацію порятували Євдокія з Марійкою, нагадуючи про обід. Панас звівся на ноги і зголосився покликати Оленку із Владиславом. За столом Софія і Панас сиділи, мов сновиди, кожен заглиблений у своє, а Василь Якович хитрувато поглядав на них і змовницьки усміхався. Марійка це помітила, але вголос коментувати не зважилася, лише очима запитала чоловіка, чи все гаразд, на що той очима відповів: «Аякже!».

Затримуватися в замку не стали, бо Василь Якович дуже хотів хоча б на кілька днів вирватися у далекий край, від якого відірвала його доля, де він колись пережив стільки щасливих і гірких моментів. Замовили два екіпажі: один більший, на трьох, інший менший – на двох. У більшому помістилися старші, у меншому – молодші. Довга дорога – то час для якнайглибшого порозуміння, якнайтеплішої відвертості...

...

Ще здалека подорожні помітили у вчительському дворі щось схоже на толоку, а ще звідти доносилося іржання коней. Складалося таке враження, що там зупинився цілий кінний ескадрон.

Коней у дворі таки було забагато. Стара клуня стояла розібрана з північного боку, до неї вже почали прибудовувати нові стіни, аби нова будівля стала і вищою, і просторішою. Будівництвом розпоряджався Кіндрат Іванович, а Ілько з Петром займалися кіньми.

Ілько першим помітив прибулих, допоміг Євдокії та Марійці вийти з екіпажу, з подивом помітив у глибині Василя Яковича. Цьому гостеві господар зрадив так, що втратив дар мови.

– Що це? Звідки? – Від нетерпіння Євдокія смикала за рукав Петра, сподіваючись хоча від нього щось дізнатися.

– Фрау баронеса і наша пані Ганна щось не поділили, зайшли в конфлікт. І от маємо подарунок: пані Іваницька впала в таку лють, що сама пригнала коней до пана Ілька і вимагає тепер від нього кругленьку суму грошей. Може, вже й до суду подалася. Але я до пуття нічого не знаю. – похопився хлопець. – Ілько Ількович Вам сам усе пояснить. Я ж так: щось чув, щось бачив.

Пояснення відклали на пізніший час. Як завжди, не обійшлося без невтомної тітки Одарки. Який обід без її натхнення? Сиділи, гомоніли, було

що згадати, від чогось посмутнішати, від чогось посвітлішати. Смутний сидів старий Остап, ніби й не на чужому святі, а якось збоку. Ілько це відразу помітив і вирішив, що старого треба ближче познайомити з Василем Яковичем та посадити їх поряд. От їм якраз є про що поговорити. Однак, Панас випередив свого вітчима і з ходу запитав:

– Ну, що, діду Остапе, вдалося впіймати Вам кляте помело за хвіст?

Старий козак хитрувати усміхнувся і аж повеселішав:

– Я вже сам ганятися за цим харцизом не став, сили не ті. А от хлопці впіймали таки лиходія, там же, у Хаджибеї, і впіймали. Позбавляти життя не стали, старий уже негідник, закинули його за Урал, хай там спробує торгувати людьми. Там чужому приходьку робити нема чого...

– Чужі приходьки бувають різні, – спробував продовжити розмову Панас, але товариству було не до того.

– А ти знаєш, хлопче, – звернувся раптом до нього Кіндрат Іванович . – Від казанка зі скарбом ти відмовився, а на тебе чекає ще один непростий спадок.

– Який? – здивувався Панас.

– Будинок на острові в гирлі Дунаю. Дід Остап його ніби й вгадує, але достовірно не знає: він чи не він. Треба туди їхати і на місці розбиратися. Територія, напевне, османська, як отримати спадщину, треба думати. Дарчу грамоту я знайшов доволі потріпану та розмиту дощами. До речі, спадкоємців двоє: ти і Софія. Такий був задум у того, хто цей подарунок приготував. От і подумайте. А для мене все стало ясно: Ось для чого була задумана та дивна історія з викраденням Софії.

– Викрадення Софії?! Чому я про це нічого не знаю? – обурилася Євдокія.

– Ніхто про це до пуття нічого не знає. Були батьківські турботи про щастя сина. Тільки батько був несповна розуму, царство йому небесне, а мені хай Бог простить необдумані слова. Дивна була людина, дивні вчинки, не всі, як бачимо, лихі. Не все так просто, як нам здається.

– Це Ви про Тимофія? – втрутився в розмову Василь Якович.

– А то ж про кого? Хто ще стільки начудив за життя?

– То це була його ідея: поселити Панаса і Софію у будинку на острові в грилі Дунаю?

– Його, окаянного. Виходить, що не лише лихі сили опікувалися ним. – задумливо промовив Кіндрат Іванович.

– А ти, хлопче, що з цього приводу думаєш? Підкова на шиї в Панаса – то твій задум! Ти хоча ще й не вийшов роками, а розумом, судячи з усього, сягаєш далеко. – Василь Якович дивився на спантеличеного Петра з якось веселою допитливістю.

– Нікуди я своїм куцим розумом не сягаю. Просто подумалося: вони рідні. – Парубок зашарівся і поквапився уточнити свою думку: – Я маю на увазі, що Софія для всіх нас рідна. І все ж...

Що говорити далі, Петро так і не зважився, боявся підняти очі і на Софію, і на Панаса.

– А знаєте, Кіндрате Івановичу, що спало мені на думку ось саме в цю хвилину? — продовжував веселитися Василь Якович.

– Навіть і не здогадуюся.

– Чи у Вашій церкві ще й досі служить отець Онуфрій?

– Служить.

– Колись із Вашої легкої руки він обвінчав дві пари, які прожили в шлюбі довгі щасливі роки...

– Він і тепер з радістю повинчає, кого треба, – задоволено усміхнувся Кіндрат Іванович.

– А вже яке весілля ми справимо! – підхопила думку чоловіка тітка Одарка.

Усім було весело, лише Панас та Софія сиділи ні в сих, ні в тих. Вони й самі вже були повністю готові до такого повороту своїх доль, але щоб ось так раптово, щоб ось так за людним столом...

Ідилію сколихнуло гучне привітання Ганни Іваницької, яка ніби з-під землі виросла. Свою похватну двоколку вона залишила вгорі під явором, а сама накипаючи люття, спустилася вниз:

– Гарного Вам усім свята. Мабуть, я не в урочу годину навідалася?

– Для добрих справ будь-яка година уроча, – заспокоїла її тітка Одарка.

Ганна Іваницька аж ніби завагалася, що їй робити, з чого почати, але довго вагатися їй не дали, Кіндрат Іванович легким жестом усадив її за стіл, тітка Одарка поставила перед нею миску з варениками, а чарка з горілкою невідомо, звідки й з'явилася.

Гостя хвацько перехилила чарку, закусила, але зволікати зі своїм наболілим не стала.

– Баронеса Ваша награлася своїми панськими іграшками, та й покинула їх на мою голову. Передала три копійки, а як що не так, то веліла звертатися до Вас. А тут усе не так! – раптом перейшла гостя на чистий вереск.

– Та не переймайтеся Ви так цими кіньми! – Втрутився в неприємну розмову Панас. – У чому, власне, річ? Що Вас так турбує?

– Гроші, – прямо відповіла розлютована Ганна. – У пані баронеси їх мало, а в Ілька Ільковича, очевидно багато. – Хвилину подумала і додала: – А

мені яке діло, в кого чого мало, а чого багато. Моє має повернутися до мене!
І квит! Бо так можна й до суду дійти!

– Так уже відразу й до суду, – усміхнувся Панас. – Суд далеко, а гроші можна знайти ближче.

– У тебе чи що? – єхидно притишила тон Ганна.

– Та хоча б і в мене!

– Ні, хлопче, тут ідеться про грубі гроші!

– А інших грошей і не буває, інші – то просто кривава копійка за поденну роботу.

– Розумні речі ти говориш, – примирливо завуркотіла гостя. – Тоді ось тримай, – вона простягла Панасові папірець з намальованою на ньому цифрою.

Панас аж присвиснув, на що стривожена гостя негайно відгукнулася:

– А що ж ти думав? – Вона показала рукою на коней – Ти лише поглянь, які красені! Скільки сил коштувало їх віднайти по наших степах. А панські примхи усе залили дьогтем!

– На панських примхах світ стоїть, не на трьох спокійних китах, а на бурхливих панських забаганках. Ось такі закони цього непевного світу, – тихо промовив Панас, а голосніше додав: – Третину з того, що Ви написали, Вам уже передала шановна фрау Гайде-Марія фон Фогельштайн-Вагабундер. Отже, третину віднімаємо. Решту можу передати хоча б і за цим столом, якраз є кому засвідчити акт передачі.

Здивована Ганна аж рот роззявила від несподіванки, впитатися не стала, простягла пусту чарку Кіндрату Івановичу, мовляв, замогоричимо мирне закінчення непочатої війни. Кіндрат Іванович на знак згоди кивнув головою. На тому неприємна справа і владналася. Іваницька поїхала собі з Богом додому, тітка Одарка з Євдокією почали прибирати зі столу. Ілько з

Остапом повернулися до своєї стайні. Усі кудись розбіглися, мов і не було такого гучного застілля...

Весілля справили пишне, велелюдне. З якогось щасливого збігу обставин на свято нагодилися ще й Андроник із Анастасією з далекої грецької слободи. Євдокія та Анастасія не могли наговоритися, намилюватися казково вбраною нареченою. Сукню шила Марійка, доклала усіх своїх зусиль і талантів, яких у швацькій справі мала неміряно. З усіх подарунків (а їх було торба з горба) молодят найбільше припав до душі подарунок від Петра. За якийсь тиждень хлопець створив шедевр ковальського та ювелірного мистецтва. Це були обереги для брами перед прикарпатським замком, де мала розпочати свою роботу школа для дівчаток-сиріт. Вгорі перехрещувалися дві підкови, одна з літерою «S», інша з літерою «P». Нижче виблискував на сонці пучок степового зела, причому кожна квіточка, кожен листочок, кожне стебельце дивувало свою схожістю з оригіналом, ніби його щойно зірвали зі схилу балки...

Не без труднощів і не без пригод Панасові вдалося таки за допомогою старого задунайського козака Остапа відшукати свою спадщину на далекому острові в гирлі Дунаю. Ще ледь наживлена школа мала аж три резиденції: в Прикарпатті, в гирлі Дунаю, у південних українських степах: формуй інтелект, влаштовуй водні процедури, вправляйся в кінному спорті. Потужний задум потребував самовідданої праці багатьох ентузіастів. Але такі вже закони людської самодіяльності: коли є навколо кого гуртуватися, гурт збереться завжди. Рано чи пізно неодмінно збереться...

Харків

